

Суфіксальний словотвір фемінітивів староукраїнської мови XVI – XVII ст. (номінації з формантом -к-а)

Морфологічне словотворення виступає основним джерелом поповнення іменникової системи у всі періоди розвитку української мови [1]. Воно характеризується відповідними способами і засобами, які неоднаково проявлялися в процесі формування певних лексико-семантичних груп субстантивів. Тому однією з найважливіших проблем історичної дериватології є визначення особливостей і ступеня продуктивності способів морфологічного типу словотвору іменників у різні періоди розвитку мови.

Малодослідженим у галузі субстантивного морфологічного словотворення постає період староукраїнської мови XVI – XVII ст., хоч він і не обділений увагою мовознавців [2]. Однак ще багато тематичних груп класу іменника залишається поза увагою лінгвістів. Особливою категорією номінативної системи староукраїнської мови XVI – XVII ст. є загальні жіночі особові назви (далі ЗЖОН). Вони цікаві не тільки як оригінальний словотвірний матеріал, але і як група лексики, що засвідчує формування релігійного та світського ідеалу жінки в історії України, її соціально-економічне, правове становище, роль в сім'ї та господарстві, особливості духовного життя, ставлення до освіти, мистецтва.

У ділянці морфологічного словотворення фемінітивів найпродуктивнішою виступає суфіксація. Жіночі найменування, які утворилися за допомогою суфіксів, представлені системою певних словотвірних типів (далі СТ).

Найбільшою продуктивністю у сфері суфіксальної деривації ЗЖОН староукраїнської мови XVI – XVII ст. відзначається СТ фемінітивів на -к-а. У межах цього структурного типу виділяється ряд словотвірних моделей (далі СМ).

За частиномовною належністю твірних основ розрізняються відіменникові, відприкметникові віддієслівні жіночі номінації. Найчисленнішу групу становлять субстантиви, які мотивовані непохідними і похідними особовими назвами.

У залежності від структури мотивуючих слів, а також із врахуванням суфіксальних формантів твірних особових номінацій виділяються такі СМ відіменникових фемінітивів на -к-а:

- 1) непохідна основа + -к -а: **мать** (К. СУМ) – **ма(т)ка** (ВГ, 112), **товаришъ** (К. СУМ) – **товаришка** (КРІГ, 301);
- 2) основа на -тель (-тель) + -к -а: **родитель** (К. СУМ) – **родите(л)ка** (ЛСО, 198), **благодѣтель** – **благодѣтелка** (ІСТ, 95);
- 3) основа на -аръ (-яръ) + -к -а: **пекаръ** – **пекарка** (ЛСК, 480), **маляръ** – **малярка** (К. СУМ);
- 4) основа на -ѣрь + -к -а: **күшнѣрь** – **күшнѣрка** (К. СУМ);
- 5) основа на -акъ + -к -а: **козакъ** (К. СУМ) – **козачъка** (ЛРК, 53), **спевакъ** – **спевачка** (К. ІСТ);
- 6) основа на -икъ + -к -а: **стенъникъ** (К. СУМ) – **стенъничъка** (ККПС, 188), **намѣстникъ** – **намѣстничка** (К. СУМ);
- 7) основа на -итъ + -к -а: **наймитъ** (К. СУМ) – **наймитка** (ВПК, УМ сер. XVII ст., 375);

- 8) основа на **-ичъ** + **-к -а**: **дєдичъ** (К. СУМ) – **дєдичка** (ВГ, 120), **отчичъ** – **отчичка** (К. ІСТ);
- 9) основа на **-үнъ** + **-к -а**: **пѣстүнъ** – **пѣстүнка** (К. СУМ.), **шпекүнъ** (К. СУМ) – **шпекү(н)ка** (ДМВП, 53);
- 10) основа на **-алъ** + **-к -а**: **принципалъ** – **принципалка** (К. СУМ);
- 11) основа на **-оръ** + **-к -а**: **фундаторъ** – **фундаторка** (К. ІСТ), **посесоръ** (К. СУМ) – **посесо(р)ка** (ККПС, 181);
- 12) основа на **-үкъ** + **-к -а**: **гайдүкъ** – **гайдүчка** (ІСТ, 501)

У староукраїнській мові XVI – XVII ст. функціонувало кілька жіночих назв з формантом **-к-а**, мотивованих префіксальними основами загальних особових номінацій та складених чоловічих імен: **правнүкъ** (К. СУМ) – **правнүчка** (ЛСК, 490), **прабаба** – **прабабка** (К. ІСТ) (названі деривати можна розглядати і як такі, що утворені префіксально-суфіксальним способом від слів **внүкъ**, **баба**), **добродѣй** (К. СУМ) – **добродѣйка** (КРІГ, 245).

Категорія віддієслівних і відприкметникових фемінітивів із суфіксом **-к-а** представлена у мові XVI – XVII ст. невеликою кількістю дериватів. Девербативні номінації утворені від основ дієслів недоконаного виду: **ворожнтн** – **ворожка** (СУМ, 4, 232), **плакатн** – **плачка** (К. ІСТ), **перекүповүватн** – **перекүпка** (К. ІСТ). Деад’єктивні фемінітиви сформовані на базі основ прикметників, в тому числі й субстантивованих: **мнлосердний** – **мнлосердница** (К. ІСТ), **подданий** – **подданка** (К. ІСТ), **мүжатая** – **мүжатка** (К. ІСТ).

Таким чином, серед жіночих номінацій староукраїнської мови XVI – XVII ст. найбільшою продуктивністю відзначаються утворення із суфіксом **-к-а**, у межах яких переважають деривати, мотивовані основами суфіксальних чоловічих особових назв. Значно менше фемінітивів утворено від непохідних загальних особових номінацій, дієслівних і прикметникових основ.

Умовні скорочення

- АСО – Акти села Одреховии / Відп. ред. Л. Л. Гумецька. – К., 1970.
- ВГ – Волинські грамоти XVI ст. / Відп. ред. В. В. Німчук. – К., 1995.
- ВПК – Вірші-пісні із співаників. Із записів Кондрацького. – В кн.: Українська поезія. Середина XVII ст. / Упорядн. В. І. Кречотень, М. М. Сулима. – К., 1992.
- ДМВП – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.: Зб. акт. док. / Підгот. до вид. В. В. Німчук та ін. – К., 1981.
- ІСТ – Історичний словник українського язика / Під ред. Є. Тимченка. – К., Харків, 1930-1932. – Т. 1.
- К. ІСТ – Картотека до Історичного словника українського язика Є. Тимченка. Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. – Львів.
- ККПС – Книга Київського підкоморського суду (1584-1644) / Відп. ред. В. В. Німчук. – К., 1991.
- КРІГ – Ключ розуміння. Іоаникій Галятовський / Підгот. до вид. І. П. Чепіга. – К., 1985.

- К. СУМ – Картотека до Словника української мови XVI – I пол. XVII ст. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів.
- ЛРК – Лохвицька ратушна книга II пол. XVII ст.: Зб. акт. док. / Відп. ред. І. П. Чепіга. – К., 1986.
- ЛСК – Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Славинецького та Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В. В. Німчук. – К., 1973.
- СУМ – Словник української мови XVI – I пол. XVII ст. – Львів, 1997. – Вип. 4.

Література

1. Див.: Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). – Ужгород, 1960. – С. 104; Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. – К, 1958. – С.108, 288; Білих О. П. Іменниковий словотвір в українській літературній мові кінця XVIII – серед. XIX ст.: Дис. КФН. – Кіровоград, 1997; Ґрещук В. В. Український відприкметниковий словотвір. – Івано-Франківськ, 1995 та ін.

2. Див.: Москальова Н. П. Словотвір і словозміна іменників у полтавських актових книгах II пол. XVII ст.: Дис. КФН. – Запоріжжя, 1965; Ґрещук В. В. Історія словотвору українських відприкметникових іменників, на *-ство*, *-ота*, *-ина*, *-изна* в порівнянні з російськими / Проблеми типологічного дослідження східнослов'янських мов радянського періоду. – Львів, 1979. – Вип. 11. – С. 71-77; Кровицька О. В. Семантична та словотвірна характеристика назв осіб у пам'ятках української мови XVI – XVIII ст.: Дис. КФН. – Львів, 1995; Рибалка Я. І. Структура тематичної групи “військова лексика козацтва” в українській мові XVI – XVII ст.: Автореф. дис. КФН. – Дніпропетровськ, 1998 та ін.

Див.: **Брус М. П.** Суфіксальний словотвір фемінитивів староукраїнської мови XVI – XVII ст. (номінації з формантом *-к-а*) / М. П. Брус // Ономастика і апелятиви (проблеми словотвірної дериватології): Збірник наукових праць; [за ред. проф. В. О. Горпинича]. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1999. – Вип. 7. – С. 15–18.